

ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ ДИЗАЙНУ І МИСТЕЦТВ

Кафедра Реставрації та експертизи творів мистецтва

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор

з науково-педагогічної роботи

Марина ТОКАР

2025р.



МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

до проведення практичних занять з дисципліни

«Реставрація творів живопису»

на тему

**«Реставрація творів з середнім рівнем руйнувань
фарбового шару та ґрунту»**

рівень вищої освіти перший(бакалаврський)
перший(бакалаврський) / другий (магістерський) / третій (освітньо-науковий)
галузь знань В Культура, мистецтво та гуманітарні науки
спеціальність В4 Образотворче мистецтво та реставрація
спеціалізація В4.02 Реставрація
освітня програма Реставрація та експертиза творів мистецтва
факультет Образотворче мистецтво

Методичні рекомендації до проведення практичних занять з дисципліни Реставрація творів живопису для здобувачів вищої освіти 3 курсу першого (бакалаврського) рівня зі спеціальності В4 Образотворче мистецтво та реставрація спеціалізації В4.02 Реставрація ОПП Реставрація та експертиза творів мистецтва

Розробник: : _____ Наталія АНТОНЕНКОВА
(підпис) (ім'я та прізвище)

_____ Катерина ХОМЕНКО
(підпис) (ім'я та прізвище)

Методичні рекомендації розроблені кафедрою реставрації та експертизи творів мистецтва та затверджені протокол від «22» листопада 2025 року № 10

Завідувач кафедри _____ Вячеслав ШУЛКА
(підпис) (ім'я та прізвище)

Гарант освітньої програми _____ Наталія АНТОНЕНКОВА
(підпис) (ім'я та прізвище)

Рецензенти:

Вікторія БОГДАНОВА-НАЙДЕНКО, докторка філософії, завідувачка кафедри ТІМ
ХДАДМ _____
(підпис)

Дарина СОКОЛОВА-БЕСЕДІНА, докторка філософії, художниця-реставраторка ХХМ
_____ 12.11.2025.
(підпис)

УЗГОДЖЕНО

Декан факультету ОМ _____ Ольга ІВАЩЕНКО
(підпис) (ім'я та прізвище)

ЗАТВЕРДЖЕНО

Методичною радою ХДАДМ

Протокол від «19» грудня 2025 року № 25-06

Зміст

Вступ

Завдання 1. Первинне обстеження та фіксація стану збереженості

Завдання 2. Скласти програму реставраційних заходів

Завдання 3. Укріплення фарбового шару та ґрунту

Завдання 4. Поповнення втрат ґрунту

Вступ

Методичні рекомендації з дисципліни “Основи реставрації творів живопису” на тему: “Реставрація творів з середнім рівнем руйнувань фарбового шару та ґрунту”.

Дані методичні рекомендації призначені для опанування навичок роботи з живописними творами, що мають середній ступінь пошкоджень фарбового шару та ґрунту. Вони охоплюють етапи діагностики, первинної консервації, укріплення, очищення та часткової реконструкції живописної поверхні.

Рекомендації спрямовані на:

- ознайомлення з особливостями діагностики стану живописних творів;
- засвоєння методів стабілізації та укріплення фарбового шару й ґрунту;
- відпрацювання технологій делікатного очищення та локальної реставрації;
- формування вміння складати програму реставраційних заходів відповідно до характеру пошкоджень;
- виховання відповідального ставлення до збереження автентичності та художньої цінності твору.

Практичні завдання

Завдання 1. Первинне обстеження та фіксація стану збереженості

Провести візуальне обстеження об'єкту реставрації. Визначити характер і локалізацію пошкоджень фарбового шару та ґрунту. Виконати фотофіксацію загального вигляду та проблемних ділянок. Скласти короткий письмовий опис стану збереженості.

Завдання 2. Скласти програму реставраційних заходів

Здобувачам необхідно розробити послідовний план реставраційних робіт для об'єкта культурної спадщини. Програма має включати:

- пропозиції щодо методів і матеріалів для реставрації;
 - етапи виконання робіт із зазначенням їхньої послідовності;
 - заходи з консервації та подальшого збереження об'єкта.
-

Завдання 3. Укріплення фарбового шару та ґрунту

Фрагментарне та повне укріплення за допомогою глютинового клею. Укріплення синтетикою фрагментарно та ін'єкційно.

Завдання 4. Поповнення втрат ґрунту

Виконати поповнення локальних втрат ґрунту з дотриманням принципів мінімального втручання та зворотності. Забезпечити сумісність нового матеріалу з оригінальною основою. Після висихання провести вирівнювання поверхні. Імітація фактури полотна або рельєфних фрагментів авторського живопису.

Завдання 1. Первинне обстеження та фіксація стану збереженості

Мета:

Навчити здобувачів проводити системне первинне обстеження живописного твору, визначати характер пошкоджень та здійснювати їх документування для подальшого планування реставраційних заходів.

Зміст завдання:

1. Візуальне обстеження:

- уважно оглянути твір у природному та штучному освітленні;
- звернути увагу на загальний стан фарбового шару та ґрунту;
- визначити наявність тріщин, відшарувань, втрат, деформацій чи змін кольору.

2. Визначення характеру та локалізації пошкоджень:

- класифікувати пошкодження (механічні, фізико-хімічні, біологічні);
- позначити їх розташування на поверхні твору (загальні та локальні ділянки);
- оцінити ступінь небезпеки для збереження об'єкта.

3. Фотофіксація:

- зробити загальні фотографії твору;
- виконати детальні знімки проблемних ділянок;
- забезпечити якість фото для подальшого використання у реставраційній документації.

4. Письмовий опис стану збереженості:

- скласти короткий текстовий звіт, що містить загальну характеристику об'єкта;

- описати основні пошкодження та їх локалізацію;
- зазначити попередні висновки щодо можливих причин руйнувань.

Очікуваний результат:

здобувач має підготувати пакет первинної документації, що включає:

- фото загального вигляду та окремих пошкоджених ділянок;
- письмовий опис стану збереженості;
- схему або позначки локалізації пошкоджень (за потреби).

Завдання 2. Скласти програму реставраційних заходів

Мета:

Навчити здобувачів складати комплексний план реставраційних робіт, що враховує стан об'єкта, специфіку матеріалів та вимоги до його подальшого збереження.

Зміст завдання:

1. Аналіз вихідних даних:

- використати результати первинного обстеження та фіксації стану збереженості;
- визначити основні проблеми та характер пошкоджень фарбового шару й ґрунту;
- оцінити рівень втрат та небезпеку подальшого руйнування.

2. Пропозиції щодо методів і матеріалів:

- підібрати відповідні реставраційні методи (очищення, укріплення, консервація, локальна реконструкція);
- обґрунтувати вибір матеріалів (клеї, ґрунтові суміші, розчинники, захисні покриття);

- врахувати їхню сумісність із автентичними матеріалами твору.

3. Етапи виконання робіт:

- скласти послідовність дій від підготовчих заходів до завершальних;
- визначити тривалість та логіку кожного етапу;
- передбачити контрольні точки для оцінки проміжних результатів.

4. Заходи з консервації та подальшого збереження:

- розробити рекомендації щодо умов експонування та зберігання (температура, вологість, освітлення);
- запропонувати профілактичні заходи для запобігання новим пошкодженням;
- визначити потребу у періодичному моніторингу стану об'єкта.

Очікуваний результат:

Здобувач має підготувати письмову програму реставраційних заходів, яка включає:

- обґрунтовані пропозиції щодо методів та матеріалів;
- чітко структуровану послідовність робіт;
- рекомендації з консервації та довготривалого збереження.

Завдання 3. Укріплення фарбового шару

Мета:

Сформувати у здобувачів уміння визначати характер руйнувань фарбового

шару та застосовувати відповідні методи його укріплення для запобігання подальшим втратам і стабілізації живописної поверхні.

Зміст завдання:

1. Визначення видів руйнувань:

- тріщини та відшарування фарби тощо;
- осипи фарбового шару тощо;
- наслідки біологічного ураження.

2. Ознайомлення з методами укріплення:

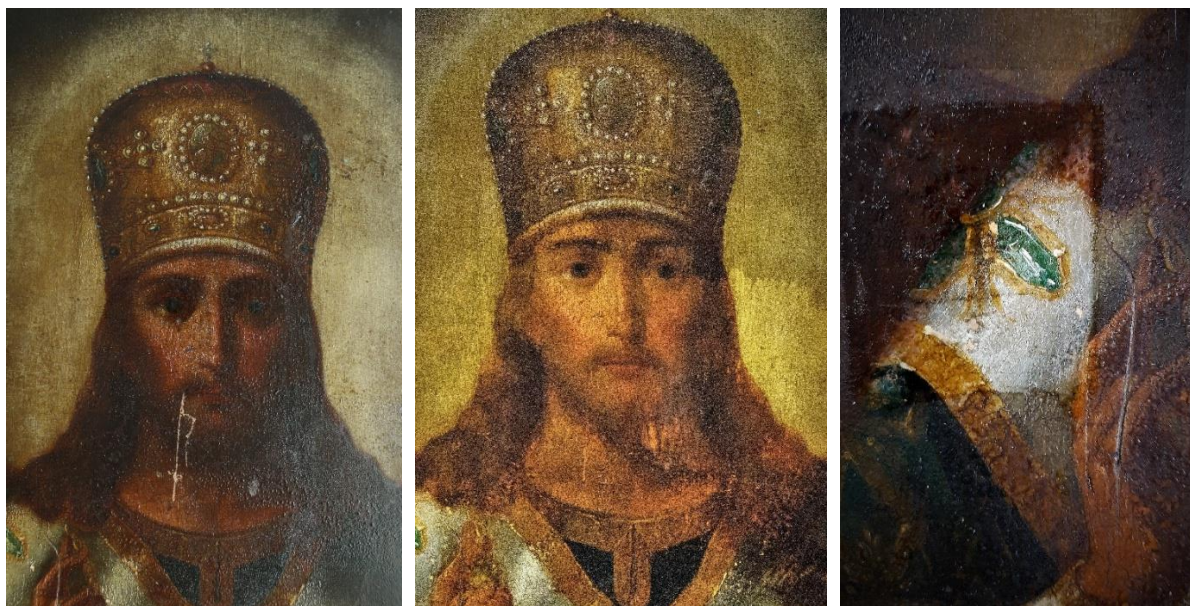
- ін'єкційне укріплення (введення клеєвих або консолідуючих розчинів у місця відшарувань);
- поверхневе укріплення (нанесення закріплювальних складів на ослаблені ділянки);
- локальне укріплення (точкове закріплення пігментів у проблемних зонах);
- комбіновані методи (поєднання ін'єкцій та поверхневих засобів залежно від характеру руйнувань).

Кожен випадок руйнування фарбового шару є унікальним. Існує велика кількість видів пошкоджень – від тріщин та відшарувань до осипання фарбового шару чи змін кольору. Кожен із них потребує індивідуального підходу та ретельного визначення методу укріплення. Вибір технології та матеріалів має здійснюватися з урахуванням характеру руйнувань, їхньої локалізації, ступеня небезпеки для збереження твору та сумісності з автентичними складниками живопису.

Часто на поверхні фарбового шару живописних творів присутній кракелюр — характерні тріщини, що виникають унаслідок старіння матеріалів та впливу зовнішніх факторів. Перед початком реставраційних

робіт необхідно визначити характер кракелюру, адже він може мати різне походження: фарбове, ґрунтове або лакове.

У випадку, коли кракелюр з'являється лише на верхньому захисному шарі — лаковій плівці, це свідчить про деструкцію саме захисного покриття. Причинами такого руйнування можуть бути вплив високої температури, порушення температурно-вологісного режиму та інші несприятливі умови зберігання. Якщо при цьому фарбовий шар не зазнав значних пошкоджень або уражений мінімально, то шляхом потоншення лакової плівки можна усунути прояви деструкції та стабілізувати стан поверхні твору.



Ил. 1. Приклад деструкції захисного покриття

Примітка: потоншення захисного покриття проводяться лише після укріплення фарбового шару та ґрунту.

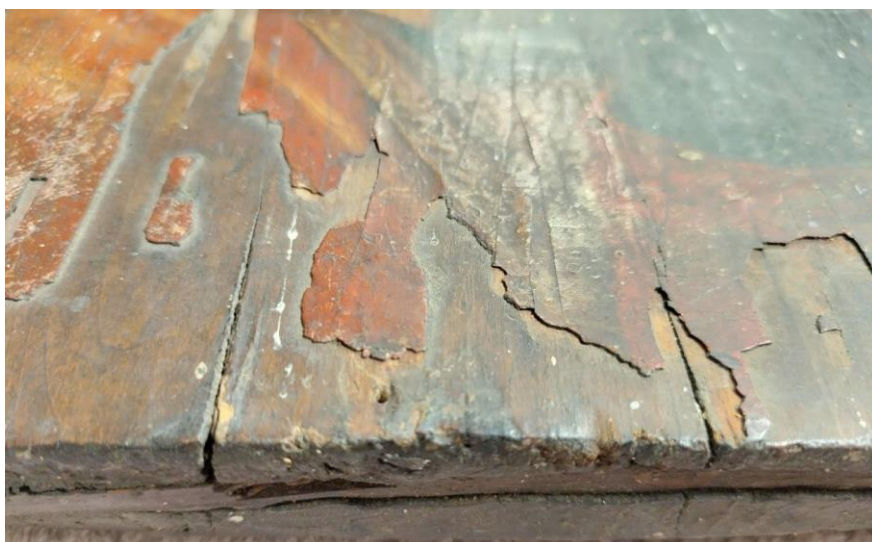
Також кракелюр може бути дрібносітчастий, крупносітчастий, дахоподібний (з піднятими краями) тощо.



Іл. 2. Приклади кракелюру

Також є різні види та ступені руйнування фарбового шару та ґрунту: осипи, відшарування, розшарування, з утратою фарбового шару та ґрунту тощо.



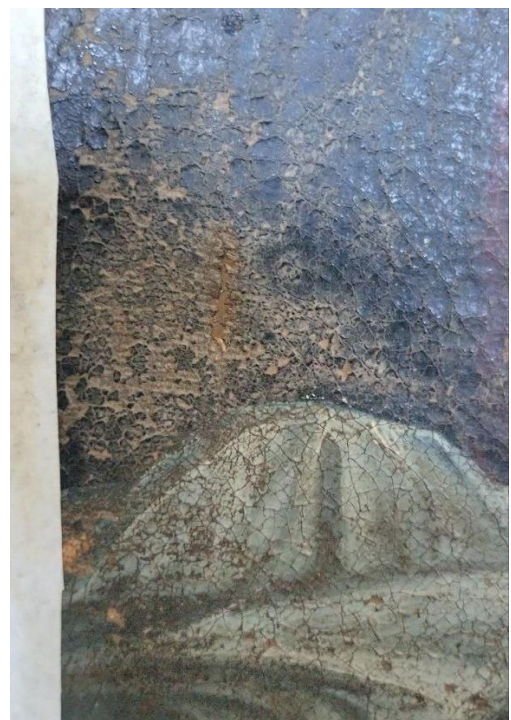
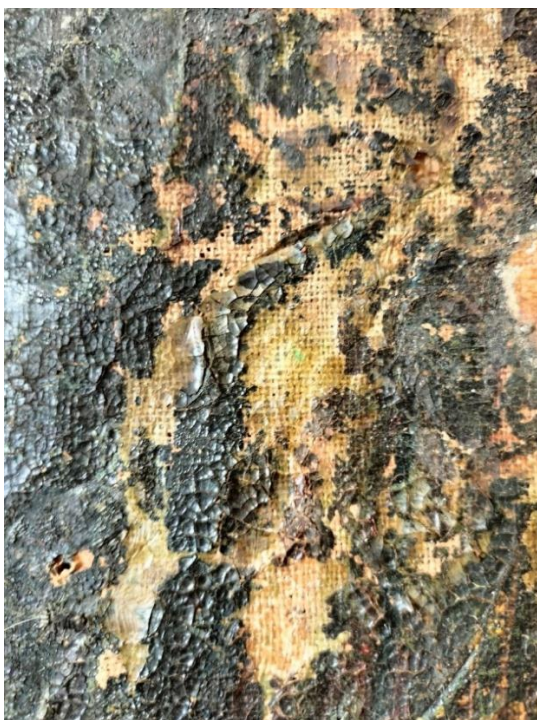


Іл. 3. Приклади руйнувань фарбового шару та ґрунту





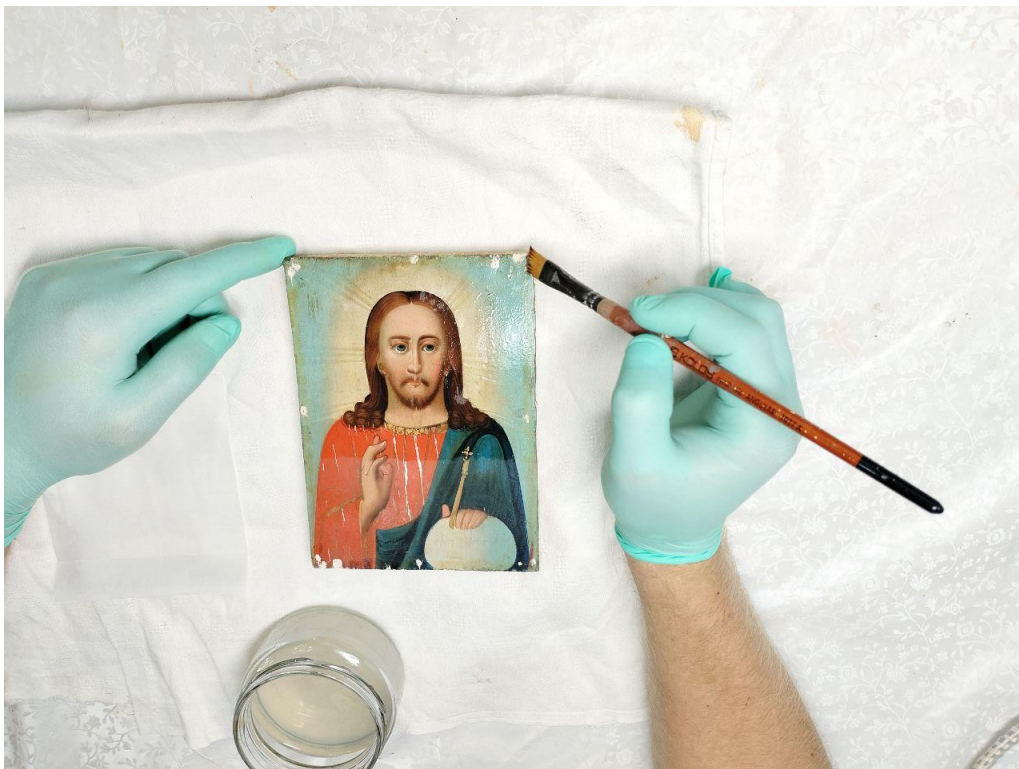
Іл. 4. Приклади руйнувань фарбового шару та ґрунту



Іл. 5. Приклади руйнувань фарбового шару та ґрунту

Укріплення фарбового шару може бути локальне (якщо критичною є тільки частина поверхні твору) та загальне. Укріплення може проводитись шляхом покривання області твору гарячим клеєм (глютиновий клей, кролячий, або осертровий; відсоткове співвідношення підбирається індивідуально), на цигарковий папір відповідного розміру також наноситься клей, далі папір накладається на ділянку змащену клеєм та прогрівається спочатку через фторопластову плівку для глибшого проникання клею в структуру об'єкта реставрації, фарбовий шар вкладається за допомогою фторопластового шпателя, а потім прогрівається

до повного висихання (температура праски 60 градусів). У разі якщо присутній жорсткий кракелюр, у деяких випадках необхідно нанести на область скипидар та прогріти через фторопластову плівку, таким чином фарбовий шар розм'якшиться і при вкладанні зменшиться ризик того, що фарба почне кришитися. Якщо під цигарковим папером лишились місця, куди не потрапив клей, або фарбовий шар занадто швидко його поглинув, необхідно додатково ввести клей під цигарковий папір за допомогою шприца та голки.





Іл. 6. Процес укріплення фарбового шару та ґрунту





Іл. 7. Процес укріплення фарбового шару та ґрунту





Іл. 8. Процес укріплення фарбового шару та ґрунту

У разі, якщо зв'язок між основою та фарбовим шаром не відновлюється за допомогою тваринних клеїв, можливе використання синтетичних акрилових депресій таких як плекстол або примал.

Плекстол — це акриловий консолідант, який застосовують у реставрації живопису для закріплення ослабленого або відшарованого фарбового шару. Він утворює прозору, еластичну плівку, що добре проникає у мікротріщини та стабілізує пігменти, не змінюючи кольору фарби.

Методика використання:

- Плекстол розводять у дистильованій воді або водно-спиртовій суміші (зазвичай 2–5%).
- Розчин вводять під відшаровані ділянки фарби за допомогою шприца чи мікропіпетки, або наносять поверхнево пензлем чи тампоном.
- Після нанесення ділянку притискають фторопластовим шпателем або прогрівають через папір, щоб забезпечити приклеювання фарби до основи.

Примал — це інший акриловий консолідант, який також широко використовується у реставрації.

Характеристика	Плекстол	Примал
Склад	Акрилова дисперсія	Акрилова дисперсія
Прозорість після висихання	Висока, не змінює кольору	Висока, але іноді може давати легкий блиск
Еластичність	Добре зберігає гнучкість	Трохи жорсткіший, може утворювати твердішу плівку
Проникнення у фарбовий шар	Глибоке, рівномірне	Менш глибоке, іноді залишається на поверхні

Сфера застосування	Особливо ефективний для укріплення ослаблених пігментів і тонких шарів	Частіше використовують для ґрунтів та товстих шарів фарби
Стійкість до старіння	Висока, не жовтіє	Також стійкий, але може давати більш щільну плівку

- **Плекстол** краще підходить для делікатних робіт, коли потрібно зберегти еластичність і прозорість фарбового шару.
- **Примал** більш доречний для укріплення товстих шарів або ґрунтів, де потрібна твердіша фіксація.

Таким чином, вибір між плекстолом і прималом залежить від стану живопису та завдань реставрації.



Іл. 9. Процес укріплення фарбового шару та ґрунту за допомогою синтетичної дисперсії

Завдання 4. Поповнення втрат ґрунту

В процесі реставрації живопису часто виникає необхідність відновити втрати ґрунтового шару, який забезпечує основу для фарби. Правильне поповнення ґрунту дозволяє зберегти цілісність твору та створити стабільну основу для подальшого поповнення втрат фарбового шару.

Метою виконання цього завдання є:

- **Навчити здобувачів** практичним прийомам відновлення ґрунтового шару живопису.
- **Опанувати методику** приготування та нанесення заповнювальних мас, сумісних з оригінальними матеріалами.
- **Розвинути навички** роботи з різними матеріалами (традиційними та сучасними), їх правильного вибору залежно від стану живопису.
- **Виховати відповідальність** за дотримання принципів мінімального втручання та реверсивності у реставраційній практиці.

Основні етапи роботи

1. **Очищення ділянки втрати**
 - Видаляють пил, залишки попереднього реставраційного ґрунту (за наявності).
2. **Приготування заповнювальної маси**
 - Використовують традиційні суміші на основі крейди та клею (клейовий ґрунт).
 - У сучасній практиці застосовують синтетичні матеріали (акрилові чи полівінілові дисперсії з наповнювачами), які забезпечують еластичність і стабільність.
 - Важливо підібрати склад так, щоб він був сумісний з оригінальним ґрунтом за кольором, фактурою та механічними властивостями.

3. Нанесення ґрунту

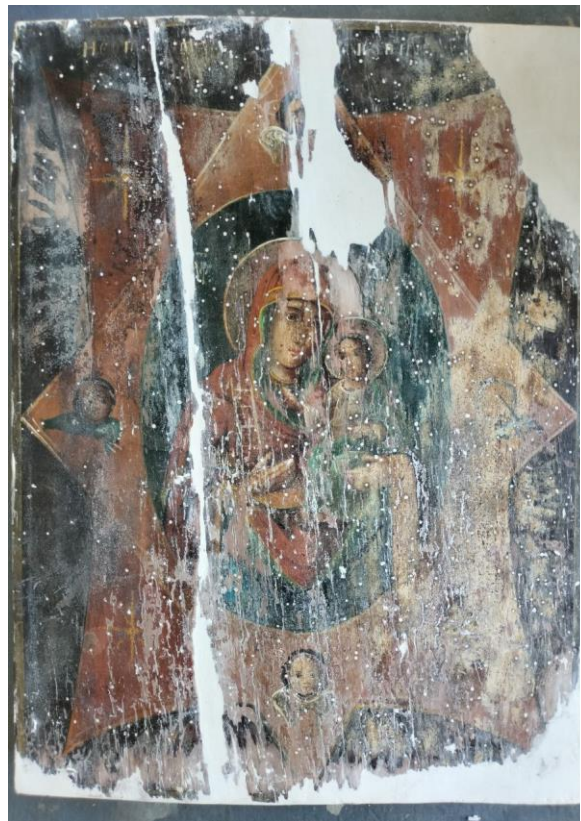
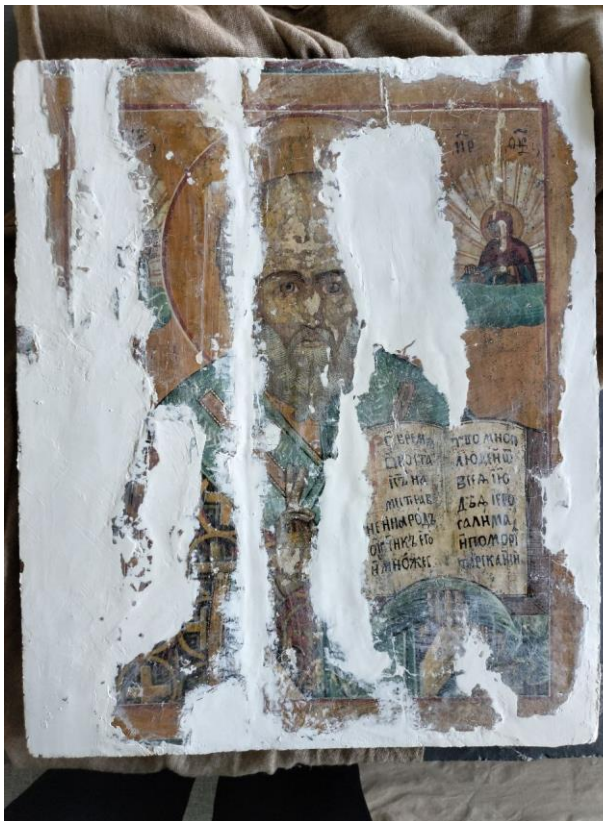
- Першим шаром наноситься рідка суміш із невеликим вмістом наповнювача – побілка, це забезпечує кращий зв'язок реставраційного ґрунту з основою та надає додаткове укріплення.
- Масу із більшим вмістом наповнювача вводять у втрату поступово, тонкими шарами.
- Кожен шар ретельно вирівнюють, щоб уникнути утворення пустот.
- Поверхню формують відповідно до фактури оригінального живопису (гладка чи рельєфна).

4. Вирівнювання та шліфування

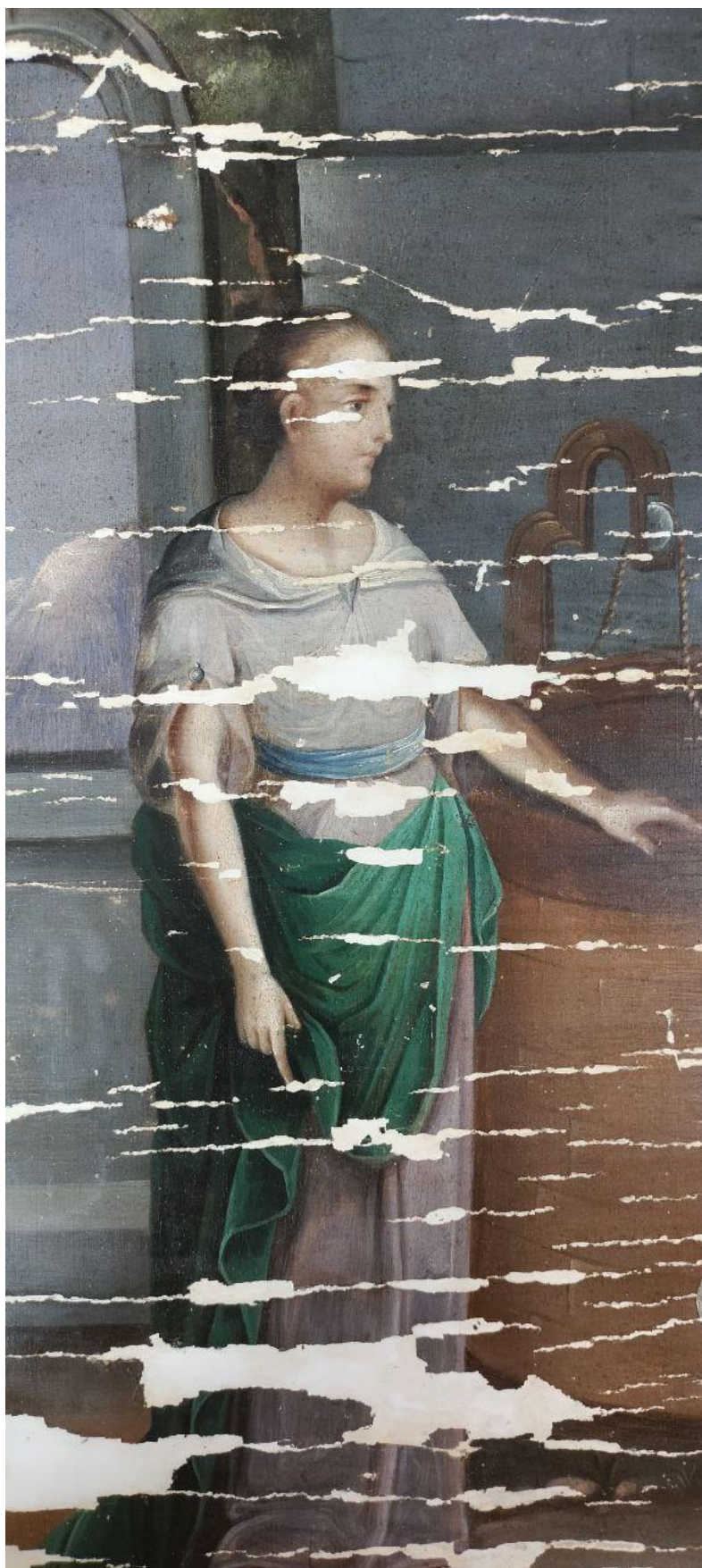
- Після висихання заповнені ділянки акуратно шліфують дрібнозернистим абразивом.
- Поверхня повинна бути рівною та гармонійно поєднуватися з навколишнім ґрунтом.
- Надлишок ґрунту прибирається ватним тампоном, змоченим у воді.

Важливо

- **Сумісність матеріалів:** новий ґрунт не повинен викликати напружень чи відшарувань.
- **Реверсивність:** бажано використовувати матеріали, які можна видалити без шкоди для оригіналу.
- **Мінімальне втручання:** заповнення має бути лише там, де це необхідно для збереження твору.

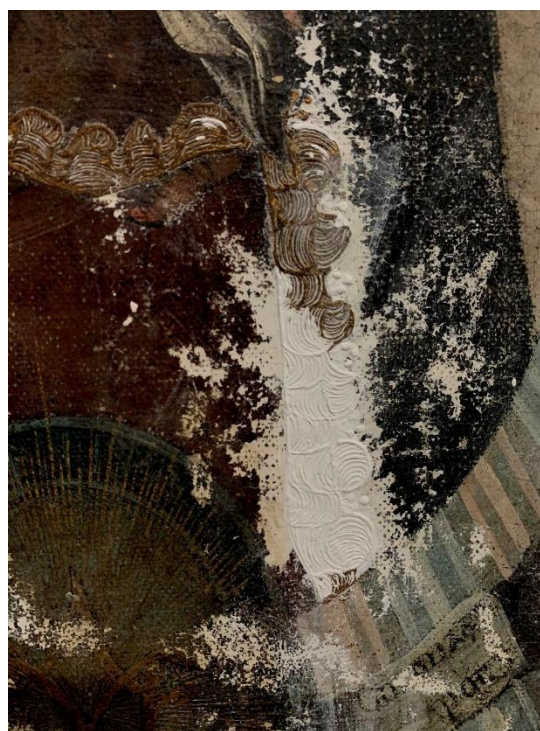
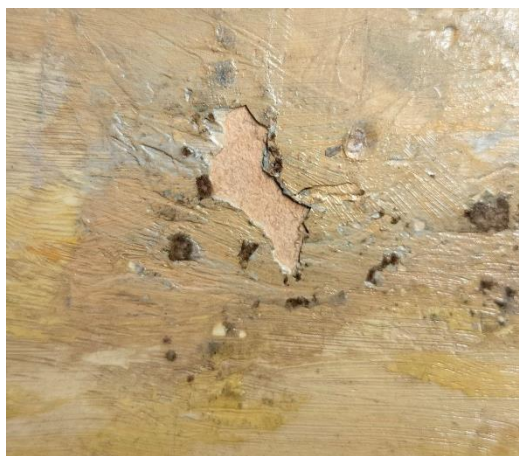


Іл. 10. Приклади поповнення втрат ґрунту



Іл. 11. Приклади поповнення втрат ґрунту

У випадку якщо фарбовий шар має певний рельєф (пастозний живопис, чеканка, тиснення, різний орнамент, ліпний орнамент) його необхідно відтворити. Фактурність фарбового шару можна відтворити, наносячи ґрунт жорстким щетинним пензлем, повторюючи тим самим мазки фарби. Якщо живопис достатньо тонкий та виконаний на полотні так, що спостерігається фактура полотна, її можна відтворити на ділянках, що поповнюються, відбитком тканини по сирому ґрунту. У випадках коли наявне декоративне оздоблення ґрунту, орнамент повторюється, продряпується або виливається рідким ґрунтом в залежності від методу виконання авторського орнаменту.



Іл. 12. Приклади відтворення фактури за допомогою ґрунту



Іл. 13. Приклади відтворення фактури за допомогою ґрунту